

Neslovnični kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila v zgodovinskem slovaropisju

ANDREJA LEGAN RAVNIKAR

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 4,
SI 1000 Ljubljana, alegan@zrc-sazu.si

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

---

Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (SSKJ16) je razlagalni zgodovinski slovar s prvina mi prevodnega in enciklopedijskega slovarja. Pomensko razlago leksemov v slovarju dopolnjujejo neslovnični kvalifikatorji (označevalniki, oznake) in neslovnična kvalifikatorska pojasnila. Kot v sodobnih normativno-razlagalnih slovarjih so med kvalifikatorji v zgodovinskih slovarjih običajni pomenski, ekspresivni, socialnozvrstni, terminološki in pogostnostni kvalifikatorji. Posebnost je gotovostni kvalifikator (negotovo), ki v redkih primerih opozarja na nezanesljivost opredelitve pomena leksema. Kvalifikatorska pojasnila v *SSKJ16* so precej pogosta in jih tipološko razvrščamo v več skupin.

Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (SSKJ16) is an explanatory historical dictionary with elements of a translation and encyclopaedic dictionary. The explanations of lexemes' meanings are clarified by non-grammar qualifiers (indicators) and non-grammar qualifying explanations; much like in the case of modern normative-explanation dictionaries, the qualifiers in historical dictionaries include common meaning-, expressive, social-, terminological and frequency qualifiers. A speciality is the so-called certainty qualifier (uncertain), which indicates in rare cases the uncertain definition of an entry's meaning. Qualifying explanations are rather common in the *SSKJ16*, requiring classification into several groups.

Ključne besede: zgodovinsko slovaropisje, *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, neslovnični kvalifikatorji, neslovnična kvalifikatorska pojasnila

Key words: historical lexicography, *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, non-grammar qualifiers, non-grammar qualifying explanations

---

0 Uvod¹

Naloga zgodovinskega slovaropisja so predstaviti izrazno, pomensko, stilno-zvrstno podobo in okoliščine rabe besed in večbesednih leksikalnih enot, izpričanih v določenem starejšem ali več obdobjih jezikovne zgodovine, na kolikor mogoče

---

¹ Prispevek je nastal na podlagi raziskovalnih rezultatov v okviru projekta J6-6843, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

obsežnih in zvrstno raznolikih besedilnih virih oz. korpusih.² Nastajajoči *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (v nadaljevanju: *SSKJ16*) zajema vse slovenske lekseme, potrjene v ohranjenih knjižnih virih iz petdesetih let druge polovice 16. stoletja (1550–1603), ko so prve slovenske knjige izdajali protestantski pisci Primož Trubar, Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič in njihovi sodobniki ter leksikograf, nemški polihistor Hieronim Megiser. Čeprav si zgledi v ilustrativnem delu slovarskega sestavka sledijo kronološko, z obvezno najstarejšo in najmlajšo pojavitvijo iztočnice, gre za sinhroni slovar, ki jezikovne podatke na vseh ravneh jezikovnega sistema podaja na isti časovni osi.

1 Tipološka opredelitev *SSKJ16*

Glede na zasnovo slovarja (Merše idr. 2001: 7–32) in kasnejše dopolnitve oz. spremembe³ nastajajoče leksikografsko delo uvrščamo med *razlagalne* slovarje. Tipološko različne pomenske razlage dopolnjuje ekvivalent iz sodobnega knjižnega jezika, ki se z obravnavanim pomenom prekriva v največji možni meri (lahko je enak kot v sodobni knjižni normi, kar nakazuje kontinuiteto) in ima enako stilno vrednost. *SSKJ 16* lahko imenujemo tudi *prevodni slovar*, kajti sodobni ekvivalent in morebitne sodobne sopomenke – kadar pomena ni bilo mogoče nedvoumno določiti – so pravzaprav znotrajjezikovni prevodi starejših slovenskih knjižnih besed. Slovar vsebuje tudi prvine *enciklopedijskega* slovarja. Zaradi poltisočletne časovne odmaknjenosti je slovarske razlage namreč nujno dopolnjevati z enciklopedičnimi podatki o realijah, idejah, nazorih, o tedanjih sociolingvističnih in kulturnozgodovinskih okoliščinah.

1.1 O neslovničnih kvalifikatorjih in kvalifikatorskih pojasnilih v zgodovinskem slovaropisju

Jezikoslovna analiza starejšega besedja je za slovaropisca velikokrat težavna naloga. Kljub poznavanju zgodovinske in sodobne slovnice slovenskega jezika prav sodobna normativna raba v različnih govornih položajih in jezikovna intuicija slovaropisca predstavljata nehoteno oviro pri slovarski redakciji starejšega besedja. Za čim bolj objektivni, hkrati pa kratek in jednat dopolnilni opis denotativnih, posebej pa konotativnih pomenov besed in večbesednih leksikalnih enot ter posredovanje pragmatičnih okoliščin nejezikovnega sporočanja potrebujemo neslovnične kvalifikatorje (označevalnike, oznake, označevalce) in neslovnična kvalifikatorska

---

² Načrtovani prvi zvezek *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* vsebuje približno 2000 iztočnic, 1000 kazalk in vodilk, skupno 3.036 besednih enot (desetina celotnega slovarja). Na podlagi popolnega izpisa vseh občnoimenskih besed iz 53 knjižnih del v vsakokratni rabi je bilo potrjenih približno 20.000 različnih besed, vključujoč tudi citatne besede in besedne zveze, ki se smiselno vključujejo v slovensko besedilo. Osnova za delo na slovarju je računalniški program iLex, ki slovarske podatke shranjuje v obliki baze xml.

³ Beležijo jih interni priročniki, zadnji je: *SSKJ16: Priročnik za sestavljanje in vpisovanje gesel*. (Različica 2016).

pojasnila. Ti so nepogrešljiva prvina slovarskih priročnikov.⁴ Izbira posameznih kvalifikatorjev je odvisna od vrste slovarja (glede na sinhrono ali diahrono metodo obravnave jezikovnega gradiva), tipološke opredelitve slovarja, od namena in naslovnika. Na izbor neslovničnih kvalifikatorjev in pojasnil vpliva tudi slovarski koncept, njegova morebitna izvornost ali neizvornost; nikakor ne gre zanemarjati tudi tradicije slovenskega zgodovinskega in sodobnega slovaropisja. Obenem se je potrebno zavedati, da je neneutralno, torej stilno, zvrstno itd. zaznamovano rabo starejših leksemov težko objektivno ocenjevati, čeprav se zanesljivost prepoznave da izboljšati z redaktorjevim dobrim obvladovanjem zvrstno-stilne členitve jezikovne stvarnosti in izkušnjami. Zadrege z določanjem denotativnih in pragmatičnih pomenov slovarskih besed, ki jih razkriva predvsem sobesedilo, so povezane tudi s pomanjkanjem podatkov o širših okoliščinah rabe, saj so npr. v 16. stoletju izpričane v zvrstno in stilno enovitih besedilih (predvsem verskih), nemalokrat z nizko frekvenco. Za razliko od slovarjev sodobnega jezika zgodovinski slovarji za sodobnega uporabnika nimajo normativne vrednosti. Njihov vpliv se omejuje predvsem na umetnost, npr. če bi želeli v najstarejši knjižni slovenščini poustvariti avtentično besedilo ki bi hkrati odražalo duha družbeno in versko razburkanega 16. stoletja.

Zazeleno je, da kvalifikatorjev ni preveč, oz. se je potrebno vprašati, ali so res vsi nepogrešljivi. Izbor in število kvalifikatorjev v zgodovinskem slovarju se lahko poveča iz objektivnega razloga: v slovarju še zdaleč niso zajete vse besede v različnih govornih položajih, ki so se uporabljale na prelomu iz srednjega v novi vek, ampak le tiste, ki so se tudi po ugodnem spletu naključij ohranile v knjigi. Kot v sodobnih jezikovnih priročnikih⁵ je tudi v razlagalnem zgodovinskem slovarju kvalifikatorjev več vrst.

1.1.1 Neslovnični kvalifikatorji in pojasnila v zgodovinskih slovarjih slovenskega jezika

Pri obrnjenih dvojezičnih zgodovinskih slovarjih s slovenskimi iztočnicami na prvem mestu, ki so nastali na osnovi starejših slovenskih slovarjev z neslovenskim izhodiščem, so običajne manjše preureditve, npr. posodobljene iztočnice, kjer je bila rekonstrukcija izhodiščne oblike mogoča, oblikovan je bil premišljen sistem

⁴ Gre za dve temeljni skupini podatkov, ki pojasnjujeta slovarski besedilni denotat: konotativne podatke, vezane na (jezikovno)zvrstne in stilne opredelitve, izražene s kvalifikatorji, in okoliščinske v najširšem smislu, izražene s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili (Vidovič Muha 2013: 100). V nasprotju z njimi slovnični kvalifikatorji in slovnična kvalifikatorska pojasnila prinašajo slovarsko relevantne slovnične podatke, ki se pojavljajo na različnih mestih v slovarskem sestavku.

⁵ Prim. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991), slovar *Slovenskega pravopisa* (2001), *SSKJ* (2014), *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (2014), *Slovar sinonimov slovenskega jezika* (2016), *eSSKJ* (2016–2017) itd. Podrobneje o neslovničnem označevanju v slovenskem slovaropisnem izročilu prim. J. Snoj (2013: 398–401), Merše (2011: 335–348), Orel (1999: 227–245), Narat (1998: 57–74), Toporišič (1997: 21–23), teoretično o označevanju v leksikografiji gl. Atkins, Rundell (2008), Jesenšek, Wiegard (2009).

kazalk in vodilk, ki povezujejo različne jezikovne pojave itd.⁶ V t. i. avtorskem zgodovinskem slovarju *Slovar jezika Janeza Svetokriškega* (2006), ki opisuje pisni jezik znanega baročnega pridigarja s konca 17. in začetka 18. stoletja, najdemo znotraj lastnoimenskih iztočnic dopolnilne informacije o lastnih imenih, pri manj znanih besedah so dodane enciklopedične razlage, drugod primerjave z jezikovnim gradivom iz starejših slovenskih (dvojezičnih) slovarjev. V zgodovinskem slovarju pokrajinskega knjižnega jezika iz 18. in 19. stoletja *Slovar stare knjižne prekmurščine* (2006) Vilka Novaka, ki vsebuje besedje iz 25 vsebinsko, avtorsko in jezikovno različnih del, izdanih v letih 1715–1886, pomensko analizo iztočnic dopolnjujejo podatki o rabi v strokovnem jeziku. Redko se pojavljajo pomenski in vrednostni kvalifikatorji. Največji dosedANJI dosežek slovenskega zgodovinskega slovaropisja – dvojezični slovar knjižnega in narečnega, sodobnega (iz 2. polovice 19. stoletja) in starejšega slovenskega besedja, splošnega in terminološkega besedja, *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895) Maksa Pleteršnika – vsebuje tudi prvine *razlagalnega* slovarja.⁷ Nemški ekvivalent in na nekaterih mestih krajšo slovensko razlago dopolnjujejo kvalifikatorska pojasnila o avtorstvu, jezikovnih virih in zemljepisni razširjenosti iztočnic. Kronološko opredelitev besed, najdenih v najstarejših srednjeveških rokopisih iz 15. stoletja do najsodobnejših s konca 19. stoletja, določajo časovni kvalifikatorji, npr. hist. (»historija, zgodovina, spada v zgodovino«), n. k. (»ta kratica je zelo obširnega pomena in obsega vse knjištvo in posebno vse časopisje novejše dobe, kolikor ga ni s posebnimi kraticami omenjenega«); dodatno informacijo predstavljajo navedbe lokacije najdbe zgodovinskih zapisov in zbirke slovarskega gradiva. Veliko frekvenco izkazujeta pomenska kvalifikatorja opp. (»oppositum, beseda nasprotnega pomena«) in pren. (»v prenesenem pomenu«). Le izjemoma je slovarski besedi določena stilna vrednost, npr. afektācija, f. die Affectation (stil.), Cig. (T.). O strokovni rabi starejšega slovenskega besedja pričajo številni terminološki kvalifikatorji, npr. arch. (»architectura«), astr. (»astronomija, spada v zvezdoslovje«), bot. (botanica, »spada v rastlinstvo«), chem. (»chemia, ločba, spada v ločbo«), merc. (»mercatura, spada v trgovinstvo«), mil. (»militaria, spada v vojaštvo«), tehn. (»tehnica, spada med tehnične izraze«) itd. Bogato dialektološko gradivo je razvidno iz krajšav govorcev različnih slovenskih pokrajin, npr. BIKr. (»Beli Kranjci, okoli Metlike in Črnomlja na južnovzhodni kranjski meji«). Avtorje knjižnih del ali rokopisov navajajo krajšave, kot Trub. (»Primoža Trubarja razna dela iz druge polovice 16. stoletja«), Psal. (»*Ta celi psalter Davidov*, 1566«) itd., lokacije najdbe ilustrativnega gradiva pa kažejo navedbe časopisov, slovarjev, zakonikov, razprav, koledarjev, terminoloških zbirk in nomenklatur.

1.1.2 Neslovnični kvalifikatorji v (z SSKJ16) primerljivih zgodovinskih slovarjih južno-, zahodno- in vzhodnoslovenskih jezikov

Zanimiva se kaže primerjava kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil iz *SSKJ 16* s tipološko primerljivimi zgodovinski slovarji južnoslovenskih (kajkavski,

⁶ Prim. Predgovor v Stabejevem obrnjenem slovarju: *Slovensko-latinski slovar* (1997, po: M. Kastelec – Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum*, 1680–1710).

⁷ Natančno analizo prvin razlagalnega slovarja pri Pleteršniku je prispevala I. Orel (1998).

srbohrvaški), zahodnoslovanskih (slovaški, poljski) in vzhodnoslovanskih jezikov (t. i. staroruski kot predhodnik ruščine, beloruščine in ukrajinščine, ruski). Izkazalo se je, da so slovarske razlage zaznamovane rabe (konotativni pomen) in zunajjezikovne okoliščine rabe starejšega besedja (pragmatični pomen) včasih bolj, drugič manj pogosto označene z neslovnničnimi kvalifikatorji in neslovnničnimi kvalifikatorskimi pojasnili.

1.1.2.1 Zgodovinski slovar *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (Finca 1984–), ki popisuje kajkavsko rokopisno in knjižno dediščino od 16. do srede 19. stoletja (in mlajša dela do druge svetovne vojne v knjižni kajkavščini), nastaja na jezikovnem gradivu zvrstno in besedilno raznovrstnih virov. Od pomenskih kvalifikatorjev so izpričani trije: za preneseni pomen fig. (hrv.⁸ figurativno), za sopomenko sin. (sinonim) in za protipomenko supr. (suprotan); na stilno zaznamovano rabo kažejo okrajšave pej. (pejorativ), iron. (ironija), vulg. (vulgaran), metaf. (metafora); časovnost zaznamujeta: arh. (arhaizam) in st. (stolječe). Na strokovno rabo besed v slovarju kažejo okrajšave, kot astr. (astronomija), biol. (biologija), crkv. (crkveni), farm. (farmacija), lingv. (lingvistika), prav. (pravni), voj. (vojnički). Pomenski opis je dopolnjen z opozorilom na tematsko področje rabe; pričakovano se največkrat rabijo tiste s področja teologije, verstev, npr. bibl. (biblijski), kat. (katolički), kršč. (krščanski), mit. (mitologija), musul. (muslimanski), pravosl. (pravoslavni), rim. (rimski), rlg. (religija). Frekventno razmerje rabe med knjižnimi besedami izkazujejo pogostnostni kvalifikatorji, npr. ob. (običan), sl. (sličan), spec. (specifičan, specialan). V *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976), ki je začel nastajati sto let pred kajkavskim, je neslovnničnih kvalifikatorjev malo. Izpostavljena so pomenska kvalifikatorska pojasnila: »u pravom smislu«, »u prenesenom smislu«, »u prenesenom smislu i u metafori«, in terminološki kvalifikatorji.⁹

1.1.2.2 Med zahodnoslovanskimi jeziki je za primerjavo zanimiv zgodovinski akademijski slovar *Słownik polszczyzny XVI wieku* (1966–), ki vsebuje podobne pomenske, terminološke in ekspresivne kvalifikatorje kot *SSKJ16*. Izstopajo daljša kvalifikatorska pojasnila, ki so pravzaprav zgoščene enciklopedične razlage, največkrat s področja religije. Zgodovinski slovar, ki v 11 delih povzema jezikovnoknjižni razvoj poljskih besed od 1550 do 1800, okvirno od 14. do 19. stoletja, se imenuje *Słownik staropolski* (1953–2002). Pričakovano je izpostavljen diahroni vidik rabe, npr. ex. (polj. XV ex /.../ koniec XV wieku), p. post. (XV p. post. /.../ 2. polowa XV wieku). Zgodovinski slovar knjižne slovaščine z jezikovnim gradivom, datiranim od 11. do konca 18. stoletja, *Historicky slovník slovenskeho jazyka* (1991–), vsebuje izčrpnije enciklopedične razlage pri v sodobni slovaščini neznanih besedah. Poleg pomenskih (pren.), terminoloških (práv, teol, živ) in stilističnih (ekspr, pejor, vulg, hypok, dem) kvalifikatorjev se pojavljajo tudi pogostnostni, npr. zried (slk. zriedkavý vyraz), ap (a podobne, a podobny), obič (obyčajne), funkcijskozvrstni

⁸ Omemba tujega jezika se tudi v nadaljevanju navaja le pri prvi pojavitvi.

⁹ Prim. v slovarskem sestavku *zvijezda*: A. u navedenom značenju, a) u pravom smislu, b) u prenesenom smislu, B) zvijezda u astrologijskom značenju, C /.../ E) ime bilkama i životinjama, F) pojedinačna značenja; *zvijezda* geografsko ime.

poet (poeticky vyraz, poetizmus) in kvalifikatorji o zemljepisni razširjenosti rabe, npr. zsl (západnoslovenský).

1.1.2.3 Med vzhodnoslovanskimi slovarji smo izpostavili tri. V delu *Slovar drevnerusskogo jazyka 11–16 vv.* (1988–) so z neslovničnimi kvalifikatorji označeni preneseni pomeni, simbolični pomeni in zemljepisna razširjenost rabe. *Slovar drevnerusskogo jazyka 11–14 vv.* (1966–) je slovarski priročnik t. i. starodavnega ruskega jezika, skupnega vzhodnoslovanskega jezika, ki vključuje besedje staroruskega, staroukrajinskega in starobeloruskega jezika. Ima obširen uvod z natančno popisanim konceptom in metodologijo izdelave. Pomenske razlage najstarejšega vzhodnoslovanskega besedja so enciklopedične, saj prinašajo informacije z različnih spoznavnih področij, predvsem s področja religije, in osvetljujejo materialno in duhovno kulturo preteklih dob. V *Slovar[ju] russkogo jazyka XI–XVII vv.* (1975–2001) je kvalifikatorjev sorazmerno malo, npr. peren. (rus. perenosnoe), voen. (voennoe), bibl. (biblija), ev. (evangelie, evangel'skij), ep. (episkop), znač. (značenie), patr. (patriarh), spec. (special'noe), cerk. (cerkovnoe).

2 Neslovnični kvalifikatorji in neslovnična kvalifikatorska pojasnila v SSKJ 16

Kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila se nahajajo na začetku pomenske enote (pomena, podpomena ali izjemoma pomenskega odenka) ali pred zgledom, če se zaznamovana raba nanaša samo nanj.¹⁰

2.1 Kot lahko opazujemo v zgodovinskih in tudi v raznovrstnih sodobnih jezikovnih priročnikih, je neslovničnih kvalifikatorjev več vrst. Pomenske enote v *SSKJ16* s stališča neleksikaliziranih pomenskih sprememb označuje kvalifikator preneseno (pren.); značilna sta še poosebljeno (pooseb.) in v prevodih biblijskih besedil pogost merizem (mer.). Vrednotenje jezikovnih sredstev v razmerju do drugih jezikovnih sredstev oz. stilno zaznamovano rabo nasproti nevtralni, nezaznamovani beležijo ekspresivni ali čustvenostni kvalifikatorji. S kvalifikatorjem eksp. v *SSKJ16* označujemo čustveno razmerje do poimenovanega v najširšem smislu, kadar ga zaradi velike časovne odmaknjenosti, pomanjkanja informacij in jezikovnega občutka za takratno jezikovno situacijo, ni bilo mogoče nedvoumno opredeliti (Legan Ravninar 2017: 45). Ekspresivnemu hierarhično podrejeni so kvalifikatorji slabšalno (slabš.), evfemistično (evfem.), vzneseno (vznes.) in ironično (iron.). S socialnozvrstnimi kvalifikatorji se kaže omejitev rabe iztočnic na govorno zvrstnost: koroško (kor.), slovensko-bezjaško (bezj.); v drugem primeru na jezikovne prvine, značilne za govore na severovzhodnoslovenskem in severozahodnohrvaškem jezikovnem obrobju.¹¹ Pogostnostni kvalifikatorji so v zgodovinskem slovaropisju pomembni,

¹⁰ Obravnava neslovničnih kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil se navezuje na članek, ki med drugim obravnava stilno vrednost najstarejše slovenske knjižne leksike (Legan Ravninar 2017: 45–47).

¹¹ Tvrstni podatki so največkrat zabeleženi v citatih iz Megiserjevih slovarjev (MD 1592 in MTh 1603) in v Registru na koncu Dalmatinovega prevoda celotnega svetega pisma (DB 1584).

ker izkazujejo frekvenco rabe v odnosu do dvojnic, sopomenk in pomensko sorodnih besed, npr. navadno (nav.);¹² za besedni pomen, ki ima precej pogostejšo vzporednico, redko; za manj pogosto dvojnico tudi.

2.1.1 S terminološki kvalifikatorji so opremljene besede, ki zaradi različnih razlogov prihajajo v splošni jezik iz strokovnih področij. Za slovensko knjižno produkcijo v 16. stoletju sta posebej aktualni dve področji: jezikoslovje (jezikosl.) in predvsem verstvo (ver.). Teološko-idejna, družbena razklanost reformacijskega obdobja 2. polovice 16. stoletja je narekovala potrebo po izbiri dveh kvalifikatorjev, ki posredujeta informacijo o odnosu pisca do ubesedenega, oziroma izpostavljata razločevalni vidik razlage (predvsem) terminoloških pojmov. Tak pomenski opis, spodbujen s svetovnonazorskim prepričanjem pisca in tudi s tujim prevodnim zgledom, v slovarju definiramo s kvalifikatorjema protestantsko (protest.) in katoliško (kato.) (Legan Ravnikar 2017: 42–43):

ČUJENJE /.../ **2. ver.** *bogočastje, ki se navadno opravlja ponoči pred velikimi prazniki ali slavji; vigilija, bdenje*: Kateri pak timu telleſu lhkodo ſtury (kakor ſe je vPapeſhtvi vteh Kloſhtrih s'veliku ſgudilu, kateri ſo ſe s'cilu prevelikim moleinjem, poſteinjem, petjom, **zhujenjom**, kaſhtiganjom /.../ pokasili, de ſo preſgudo ali pred pravim zhaſom morali vmrejtii) ta je ſam fvoj reſbojnik TPo 1595, II, 170; **Prim.** **ČUVENJE** 1. *ver. bogočastje, ki se navadno opravlja ponoči pred velikimi prazniki ali slavji; vigilija, bdenje*: Verni ¹vardévajte tu meſsu, ali vſaj taku, de nebo hotlivu. <^fvardévajte) tu je, nemartrate valhiga ſhivota zhes nemozh, s'preteſhko ſvetuſtjo, tiga **zhuvenja**, poſtou, praſnovanja kakor Hinauci delajo> DB 1584, III, 78a; **2. ver. nenehna pozornost, pripravljenost na Kristusovo vrnitev ob koncu sveta, kar se kaže v izpolnjevanju njegovih zapovedi; čuječnost**: nash ſupernik Hudizh veden poufođ okuli hodi, kakor en erioezh Leu, inu yſzhe, koga bi poſhèrl, ſa kateriga volo bi iméli vſelei tresiui biti inu zhuti. Suffeb pak ie treſiuoſti inu **zhuuenia** enimu Euangeliskimu Pridigariu tudi potrèba TtPre 1588, 38; **Prim.** tudi **ČUVANJE** 1. *ver. bogočastje, ki se opravlja ponoči, največkrat pred velikimi prazniki; b(e)denje, vigilije*: /.../ **2. ver. nenehna pozornost, pripravljenost na Kristusovo vrnitev ob koncu sveta, kar se kaže v izpolnjevanju njegovih zapovedi; čuječnost** /.../

BABILONIJSKI /.../ *ki se nanaša na Babilon ali Babilonce; babilonski*: ty **Babiloniski** krali, kir ſo piffali inu ſapouedali po vſih nih kraleuſtuah, de oben drugi Bug ſe nema zheſtiti ne moliti, ſamuzh ta praui ludoiski Iſraelski Bug TT 1557, i4b /.../ / **protest**. Glih taku, Ty Stari inu ſadashni kerſzheniki, ſe tudi puſte grofouitu martrati, preden hote po tei Neuerni Goſpoſzhini ſapuuidi malikouati, Inu to prekleto **Babilonisko** Curbo moliti inu nee ſuirino TC 1575, 328 *babilonsko vlačugo, tj. Katoliško cerkev*¹³

2.1.2 Pri slovaropisnem delu se je izkazalo, da potrebujemo tudi gotovostni kvalifikator *negotovo*, ki v redkih primerih opozarja na nezanesljivost opredelitve pomena slovarske besede. Tovrstne primere ponekod skušamo osvetliti po primerjavi s prevodno predlogo. Kadar knjižne besede 16. stoletja vseeno pomensko ni mogoče opredeliti, ker v sobesedilni rabi ni izpričana ali se pojavlja le kot slovenski

¹² Kvalifikator navadno se pogosto rabi v povezavi s kvalifikatorskim pojasnilom, npr. navadno v zvezi, največkrat pa kot del slovnčnih kvalifikatorjev, npr. navadno v ed.

¹³ Redaktorica slovarskih sestavkov je avtorica članka. Gesla *ahtati, cah, dvor, desnica* in *bogastvo* je redigirala Alenka Jelovšek. Za privolitev v objavo ilustrativnih zgledov iz njih se ji lepo zahvaljujem.

ekvivalent k tujejezični besedi (npr. v Megiserjevih slovarjih), v slovarski razlagi navajamo več sodobnih ustreznic:

AHTATI /.../ 3. negotovo čim prej narediti kaj; pohiteti: **Ahtai** liubi gafpud křodbi, Skashife nam vtuoí zhafti *P 1563, 172; po tuji prevodni predlogi Ach lieber Herr, **eil** zum Gericht. Lass sehn dein herrlich Angesicht CG-Alber, Ihr lieben Christen; **CAH** negotovo trdno držeč, žilav, upogljiv: *Deutfch.* Zäch. *Latinè.* tenax. *Windifch.* dërshézh, **zah**. *Italicè.* tenace, chi si piega facilmente, lento MD 1592, v8a; Lentus. *Germ.* Zäch/ waich. *Sclavon.* derfhezh, **zah** MTh 1603, I, 791; **DVOR** /.../ 2. (ograjén) nepokrit prostor ob (glavni) stavbi; dvorišče: on je meril, ta **Dvor** v'Hifhi, ftu komulzeu dolgu, inu ftu komulzeu fhiroku, na fhtiri vogale DB 1584, II, 80a; Svojo Hifho tudi, v'kateri je on prebival, v'sadnim **Dvori**, sadaj pèr Loupi, fturjeno DB 1584, I, 187a; ON je tudi fturil en **Dvor** sa Farje, inu enu veliku Dvorifzhe, inu dauri h'timu Dvorifzhu DB 1584, I,235b; Pelajte jo od Hifhe zhes **Dvor** vunkaj DB 1584, I, 244a; Atrium. *Germ.* ein Vorhoff eines Haußes. *Sclav.* **dvor**, dvorifzhe MTh 1603, I, 142; // negotovo kar omejuje, ograjuje tak prostor; ograja, zid: Inu on je tudi fesydal en **Dvor** notri, od tréh vérfsty resanih kamenou, inu od ene vérfte oblaniga Cedroviga leffa DB 1584, I, 186b; po tuji prevodni predlogi VND er bawet auch einen **Hof** drinnen/ von dreien riegen gehawen Steinen/ vnd von einer riegen gehöffelter Cedern LB 1545, 636

2.2 Kvalifikatorska pojasnila, ki so se do sedaj pokazala kot nujno potrebna za prepoznavanje normativne rabe slovenskega besedja v 16. stoletju, lahko razvrstimo v več skupin: (a) raba glede na besedilno vrsto, npr. v abecedniku (pri geslih, kjer so iztočnice zlogi ali vzorčne besede, ki jim sledi dogovorjena, enotna pomenska razlaga), kot slovnični zgled, sledi zapis v oklepaju (iztočnice, ki imajo kak skladdenjski komentar, vendar izven sobesedila niso razumljive), kot slovarski zgled (v posebnih primerih rabe v večjezičnih Megiserjevih slovarjih). Nekateri pomenski razvoji slovarskih besed so vezani le na posamezna staro- oz. novozavezna besedila, vendar jih navedemo le, da se prepreči napačna interpretacija, npr. v Razodetju, v apokaliptičnih besedilih, v spremnih besedilih, v Novi zavezi itd. Knjižna raba besed v 16. stoletju je lahko omejena tudi na besedilne obrazce (b), npr. v nagovoru, na koncu molitev, v očenašu, pri navajanju poglavij, za oznako zaporedja kitic v psalmu itd.; glede na versko usmerjenost (c), npr. v mnogoboštvu, v krščanstvu, v judovstvu itd.; glede na časovno zaznamovanost in prostorsko razširjenost rabe (č), npr. pred protest., v 16. stoletju, v antičnem Rimu, v fevdalizmu, pri višjih družbenih slojih itd.:

BED v abecedniku vzorčni zlog za učenje branja: Bad **bed** bid bod bud TA 1550, A3b; **BROJITI** kot slovarski zgled opaziti, dojemati, občutiti: /.../ *Deutfch.* Mercken. *Latinè.* intelligere. *Windifch.* **broyti**, merkati, prezhitati, famerkati, faftopiti. *Italicè.* intendere, conofcere, comprehendere, accorgerfi, sapere MD 1592, 8b; **DEKLIČ** /.../ 2. kot slovnični zgled manjšalnica od deklica: Foemininis fiunt, in, izh, vel in, iza, ut .. Item à dekliza, fit **dèklizh**, vel deklizhiza BH 1584, 68; **DESNICA** /.../ 2. desna stran: te ouce bode poftauil na fuio deftno ftran, te koslyzhe pag na leuo. Tedai porezhe ta kral htim kir fo na nega **defnici**, Poidite femkai vi shegnani muiga Ozheta, erbaite tu kraleuftuu TT 1557, 78 /.../ // v Stari zavezi jug, južna stran: Drabantje fo ftali okuli Krajla, inu je vřaki fvoje oroshje v'fvoji roki imèl, od kota te Hifhe pruti **defnici**, notèr do kota pruti levici, pruti Altarju, inu pruti Hifhi DB 1584, I, 210a; Njegou Ozha pak ga je imenoval ^dBenlamin <^dBenlamin fe rezhe Syn te **defnice**> DB 1584, I, 23b *sin, ki prebiva na jugu*; **DEKLA** /.../ 2. pri višjih družbenih slojih stalno najeta ženska za hišna opravila in osebno strežbo; služkinja, služabnica: Vtim kadar ie Peter ofdolai na Duoru bil, pride tisa Vishigafarye[!] **dekla** TT 1557, 147 /.../ 4. // v Stari zavezi sužnja, ki jo je žena pripeljala s seboj v zakon in je lahko postala njena namesnica, če je bila neplodna; stranska žena: Spet ie Bilha, Rahelina **Deikla**, pozhela, inu ie Iacobu rodila tiga drusiga

Synu DB 1584, 27a; **BOGASTVO**² *pred protest. področje, kjer je kdo neomejen gospodar; kraljestvo*: pren. Ampak kir ty eni molio, pridi knom tuie **Bogaftuu**, ta beffeda **Bogaftuu** tukai ne slishi, eden kir nei faftopil Latinski ne Nemshki, ie to beffedo kraleuftuu na **Bogaftuu** preobernil, **Bogaftuu** inu kraleuftuu ne imata eniga faftopa TC 1575, 106

3 Sklep

Nastajajoči zgodovinski slovar *SSKJ16* je primer znanstvenega slovarja, ki je namenjen jezikovnim zgodovinarjem, etimologom, dialektologom, profesorjem, prevajalcem, študentom in tujim raziskovalcem predvsem slovanskih jezikov. Ker v njem želimo popisati besedno kulturnozgodovinsko dediščino naših prednikov izpred skoraj 500 let, slovar predstavlja tudi vir informacij za literarne, splošne in kulturne zgodovinarje, teologe, etnologue in kulturne antropologe.

VIRI

BH 1584 = Adam BOHORIC, *Arcticae horulae fucciſivae*. Wittenberg, 1584.

DB 1584 = Jurij DALMATIN, *BIBLIA*. Wittenberg, 1584.

Fran, slovarji Inſtituta za slovenski jezik Frana Ramoviſa ZRC SAZU, 2017–, različica 5.0. <http://www.fran.si>.

Frühneuhochdeutsches Wörterbuch, 1989–. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

LB 1545 (1974) = Martin LUTHER, *Biblia, Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Deudsch auffſ new zugericht*, Wittenberg, 1545, München, 1974.

MD 1592 = Hieronymus MEGISER, *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARVM*. Graz, 1592.

*P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*. Tübingen, 1563.

TA 1550 = Primož TRUBAR, *Abececlarium vnd der klein Catechiſmus*. Tübingen, 1550.

TC 1550 = Primož TRUBAR, *Catechiſmus*. Tübingen, 1550.

TC 1575 = Primož TRUBAR, *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, Tübingen. 1575.

TPo 1595 = Primož TRUBAR, *HISHNA POSTILLA*. Tübingen, 1595.

TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

TtPre 1588 = Matija TROŠT, *ENA LEPA INV PRIDNA PREDIGA*. Tübingen, 1588.

LITERATURA

B. T. Sue ATKINS, Michael RUNDELL, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–2017*. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Historicky slovník slovenského jazyka, I (A–J), 1991. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Vida JESENŠEK, Herbert Ernst WIEGAND, 2009: Zum Stand und zu den Perspektiven der allgemeinsprachlichen Lexikographie mit Deutsch und Slowenisch. *Lexikos* 19. 94–143.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2017: K problematiki vpliva stičnega jezika – nemščine na semantične spremembe in stilno vrednost najstarejše slovenske knjižne leksike (16. stoletje). *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 11, 35–53.

Majda MERŠE, 2011: Vloga kazalk v slovenskem zgodovinskem slovaropisju. *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 75). 334–352.

Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: Poskusni snopič*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jožica NARAT, 1998: Sopomenke v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: Zbornik s simpozija '96 v Pišecah*. Ur. Jože Toporišič. Novo mesto: Dolenjska založba. 55–77.

Irena OREL, 1998: Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: Zbornik s simpozija '96 v Pišecah*. Ur. Jože Toporišič. Novo mesto: Dolenjska založba. 113–125.

– –, 1999: Vrednotenje besedja v Murkovem slovensko-nemškem in nemško-slovenskem slovarju. *Murkov zbornik: Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. (Zora, 9). 225–248.

Maks PLETERŠNIK, *Slovensko-nemški slovar*. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio I (A–ČEŠULA), Svezak 96, 2 (ŽAO–ŽVUKNUTI, Popis izvora), Svezak 97, 3 (Dodatak – Materiali o riječniku), 1880–1882, 1976. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, 1984–. Zagreb: JAZU, Zavod za jezik IFF, HAZU, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Slovar' drevnerusskogo jazyka XI–XIV vv. (vvedenie, instrukcija, spisok istočnikov, probnye stat'i), 1966. Moskva: Nauka.

Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XVI vv.) v desjati tomah, Tom 1 (a – v'zakonjatisja), 1988. Moskva: Russkij jazyk.

Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv., Vypusk 1 (A–B), Spravočnyj vypusk, 1975, 2001. Moskva: Nauka.

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Slovar stare knjižne prekmurščine. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Slovenski pravopis. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Slovensko-latinski slovar po: Matija KASTELEC-Gregor VORENC, *Dictionarium Latino-Carniolicum* (1608–1710). Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

SŁOWNIK POLSZCZYNY XVI WIEKU, TOM I (A–BANY), 1966. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo polskiej akademii nauk.

Słownik staropolski, Tom 1 (A–Ć), 1953–1955. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Marko SNOJ, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Dostopno 5. 3. 2018 na: www.fran.si.

Jerica SNOJ, 2013: Označevanje v slovarskem priročniku med jezikoslovno teorijo in slovarpisno prakso. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. Andreja Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. (Obdobja 32). 397–402.

Jerica SNOJ, Martin AHLIN, Branka LAZAR, Zvonka PRAZNIK, 2016: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.

Jože TOPORIŠIČ, 1997: Pleteršnikov-slovensko-nemški slovar. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 5: Zborovanje slavistov, Krško in Pišce, 1994*. Ur. France Novak. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 17–40.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenslovje*. 2., dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

NON-GRAMMAR QUALIFIERS AND QUALIFICATION EXPLANATIONS IN HISTORICAL LEXICOGRAPHY

The 16th Century *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (SSKJ16)* is an explanatory historical (and partly a translation and encyclopaedic) dictionary. In order to render an objected, congested description of denotative and connotative meanings of words and multi-word lexical units, non-grammar qualifiers as well as non-grammar qualifying explanations are needed, the selection of which depends on the genus and type of a dictionary, its purpose and intended user, its concept and its relative originality, tradition and even sociolinguistic and cultural factors.

The units in the *SSKJ16* are supplied with meaning qualifiers: the non-lexicalised changes in meaning are noted by “preneseno (pren.)” (metaphor), typically also “poosebajeno (pooseb.)” (personified) and “merizem (mer.)” (merismus). The stylistically qualified use of words are indicated by expressive qualifiers; the qualifier “ekspr.” marks in the *SSKJ16* the emotional relation to the expressed lexemes’ meaning in the broadest sense of the term, whereas there is a hierarchical structure in the qualifiers “slabšalno (slabš.)” (pejorative), “evfemistično (evfem.)” (euphemistic), “vzneseno (vznes.)” (elated) and “ironično (iron.)” (ironic). The frequency qualifiers point out the frequency of use in relation to doublets and synonyms, e.g. “navadno (nav.)” (usually); in the case of a word meaning, for which there exists a more frequent, “redko” (rarely); in the case of a less frequent doublet “tudi” (also). Two expert fields are of central meaning in the 16th Century Slovene literary production, i.e. religion (ver.) and linguistics (jezikosl.). The theological and conceptual strife of the reformation period during the late 1500s dictated a need for qualifiers that express different aspects of explaining terminological concepts, depending on the position of a writer in relation to the text, i.e. with qualifiers “protestantsko (protest.)” (protestant) and “katoliško (katol.)” (catholic). During the review of the text it has been proven that a certainty qualifier was also needed, i.e. “negotovo” (uncertain), which marks in rare cases the uncertain definition of an entry’s meaning. Qualifying explanations of the *SSKJ16* are classified into several groups: (a) according to text types, (b) according to text patterns, (c) according to religious orientation, (d) according to temporal and geographical mark.